

Φιλικές σχέσεις και επικοινωνία στους εφήβους

Κοκκέβη Α., Ξανθάκη Μ., Φωτίου Α., Καναβού Ε.

Εισαγωγή

Οι φιλικές σχέσεις και η έννοια της φιλίας αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στη ζωή των εφήβων, επηρεάζοντας πολύπλευρα την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα συντελούν στην ομαλή προσαρμογή τους στην ενήλικη ζωή.¹⁻³ Οι έφηβοι συναναστρέφονται καθημερινά με συνομηλίκους στο πλαίσιο του σχολείου, του φροντιστηρίου και της γειτονιάς, μοιράζονται κοινές δραστηριότητες και ενδιαφέροντα, και μέσω αυτής της διαδικασίας διαμορφώνουν τελικά τις φιλίες τους. Μέσα από τη συναναστροφή και την επικοινωνία με φίλους, οι έφηβοι έχουν την ευκαιρία να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες, να ανταλλάξουν και να διαμορφώσουν απόψεις, καθώς επίσης και να καλύψουν βασικές συναισθηματικές τους ανάγκες, όπως για παράδειγμα η συναισθηματική στήριξη και η κοινωνική αποδοχή.^{4,5}

Η ύπαρξη μίας τουλάχιστον στενής φιλικής σχέσης αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προστατευτικούς παράγοντες για την ψυχοκοινωνική υγεία των εφήβων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ικανοποίηση από τη ζωή, την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης, την κοινωνική και συναισθηματική μάθηση, καθώς και τη σχολική προσαρμογή, ενώ επιπλέον συνδέεται με την απουσία ψυχοκοινωνικών προβλημάτων.⁶⁻⁸ Έφηβοι που είναι απομονωμένοι και δεν έχουν παρέες είναι πιθανότερο να παρουσιάσουν συμπτώματα καταθλιπτικής διαταραχής, να έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και να γίνουν θύματα οποιασδήποτε μορφής κακομεταχείρισης ή βίας από συνομηλίκους τους.⁹⁻¹¹

Οι φιλικές σχέσεις βασίζονται στη συχνή συναναστροφή και την επικοινωνία. Συγκριτικά με το παρελθόν, οι έφηβοι στις μέρες μας χρησιμοποιούν ολοένα και περισσότερο την τεχνολογία για να επικοινωνούν μεταξύ τους. Τα κινητά τηλέφωνα και οι διάφορες υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης στο ίντερνετ (π.χ. Facebook, MSN, Skype) διευκολύνουν τη συχνή επικοινωνία των εφήβων μεταξύ τους.^{12,13} Αν και η χρήση της τεχνολογίας προάγει την κοινωνικοποίηση, η αλόγιστη χρήση της ενδέχεται να επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις όπως χαμηλή σχολική επίδοση, επιβάρυνση της υγείας (π.χ. μυοσκελετικοί πόνοι, παχυσαρκία), διαταραχές στον ύπνο, καθώς και αύξηση αισθημάτων μοναξιάς και κοινωνικής απομόνωσης.¹⁴⁻¹⁷

Κύρια Ευρήματα

Στενοί φίλοι

- Η πλειονότητα των εφήβων έχουν τουλάχιστον 3 στενούς φίλους και συζητούν μαζί τους θέματα που τους απασχολούν.
- Με την ηλικία, οι έφηβοι αναπτύσσουν συχνότερα στενές φιλίες με άτομα του άλλου φύλου και συζητούν μαζί τους σημαντικά, προσωπικά θέματα.

Επικοινωνία μέσω τηλεφώνου ή υπηρεσιών του ίντερνετ

- Σχεδόν επτά στα δέκα 15χρονα κορίτσια επικοινωνούν κάθε μέρα με φίλες ή φίλους μέσω τηλεφώνου ή υπηρεσιών του ίντερνετ, ενώ αντίστοιχα μόλις 2 στα 5 αγόρια.
- Από το 2002 έως το 2010 έχει αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των εφήβων που χρησιμοποιούν κάθε μέρα το τηλέφωνο ή το ίντερνετ για να επικοινωνούν με τους φίλους τους.

Συχνότητα συναναστροφής αμέσως μετά το σχολείο και βραδινές έξοδοι

- Ένα στα τρία 15χρονα αγόρια και 1 στα 5 κορίτσια ίδιας ηλικίας συναντούν την παρέα τους κάθε μέρα μετά το σχολείο.
- Ένα στα 5 αγόρια βγαίνει με την παρέα του τουλάχιστον 4 βράδια την εβδομάδα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι σημαντικά χαμηλότερο.

Δραστηριότητες με φίλους

- Στις συναντήσεις με τους φίλους τους, οι 15χρονοι έφηβοι κυρίως συζητούν, βγαίνουν έξω για διασκέδαση, ακούν μουσική ή χορεύουν (κυρίως τα κορίτσια), ή αθλούνται (κυρίως τα αγόρια).

Φίλοι, ψυχοκοινωνική υγεία και χρήση ουσιών

- Περισσότεροι έφηβοι που έχουν τουλάχιστον 3 στενούς φίλους δεν εμφανίζουν συμπτώματα διαταραχής συναισθήματος ή διαταραχής στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, συγκριτικά με εκείνους που έχουν λιγότερους στενούς φίλους.
- Οι 15χρονοι έφηβοι με φίλους που καπνίζουν, πίνουν οινοπνευματώδη ποτά, μεθούν συχνά ή κάνουν χρήση κάνναβης, αναφέρουν σε υψηλότερα ποσοστά ότι συμπεριφέρονται παρόμοια και οι ίδιοι αναφορικά με τη χρήση αυτών των ουσιών συγκριτικά με όσους έχουν ελάχιστους φίλους (ή ακόμα και κανένα) που να κάνουν χρήση αυτών των ουσιών.

Γνώση γονιών για τις συναντήσεις με φίλους

- Στην πλειονότητά τους οι γονείς γνωρίζουν για τις συναντήσεις των εφήβων με την παρέα τους, αλλά με την αύξηση της συχνότητας των συναντήσεων μειώνεται σημαντικά το ποσοστό των γονιών που γνωρίζουν.
- Οι έφηβοι που βγαίνουν τουλάχιστον 2 βράδια εβδομαδιαίως χωρίς να γνωρίζουν οι γονείς τους πού πηγαίνουν, αναφέρουν σε υψηλότερο ποσοστό ότι καπνίζουν καθημερινά, ότι ήπιαν κάποιο οινοπνευματώδες ποτό τουλάχιστον 6 φορές τον τελευταίο μήνα, ότι έχουν μεθύσει τουλάχιστον 2 φορές, ή (μόνο οι 15χρονοι) ότι έχουν κάνει χρήση κάνναβης τουλάχιστον μία φορά στη ζωή τους συγκριτικά με τους εφήβους των οποίων οι γονείς γνωρίζουν πού πηγαίνουν στις νυχτερινές τους εξόδους.

Τέλος, ο ρόλος της οικογένειας είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη στενών φιλικών δεσμών. Οι έφηβοι που έχουν καλές σχέσεις και καλή επικοινωνία στην οικογένειά τους, και λαμβάνουν ικανοποιητική συναισθηματική στήριξη από τους γονείς τους φαίνεται να αναπτύσσουν μακροχρόνια πιο στενές φιλικές σχέσεις.¹⁸ Επίσης, η καλή ποιότητα των φιλικών σχέσεων των εφήβων φαίνεται να συνδέεται με καλό έλεγχο των γονιών για τις δραστηριότητές τους.¹⁹ Μελέτες έχουν επισημάνει ότι η επαρκής γνώση των γονιών για τις δραστηριότητες των παιδιών σχετικά με τους φίλους, το σχολείο και τον ελεύθερο χρόνο αποτελούν σημαντικό προστατευτικό παράγοντα για την εμπλοκή τους σε συμπεριφορές υψηλού κινδύνου.²⁰ Βέβαια, όσο μεγαλώνουν οι έφηβοι τείνουν να αντιδρούν όλο και πιο αρνητικά στις προσπάθειες των γονιών τους για έλεγχο και οριοθέτηση, κάτι που εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της αυτονόμησής τους από την οικογένεια.¹⁹

Στο παρόν τεύχος περιγράφονται οι φιλικές σχέσεις των εφήβων αναφορικά με τον αριθμό των στενών φίλων, τη συχνότητα συναντήσεων εκτός σχολείου και των βραδινών εξόδων, τις κοινές δραστηριότητες με τους φίλους τους, τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών (καπνού, αλκοόλ και κάνναβης) και την ενημέρωση των γονιών τους σχετικά με τις συναντήσεις τους. Παρουσιάζονται, επίσης, στοιχεία για τη μεταξύ τους επικοινωνία, και συγκεκριμένα για τη συχνότητα και την ποιότητα της επικοινωνίας μέσω τηλεφώνου ή υπηρεσιών του ίντερνετ.

Τα ευρήματα της έρευνας παρουσιάζονται για το σύνολο των μαθητών, ανά φύλο, ανά ηλικία καθώς και διαχρονικά, όπου είναι δυνατό. Σημειώνεται ότι, παρόλο που η αναφορά στο κείμενο και τα γραφήματα γίνεται σε μαθητές ηλικίας 11, 13 και 15 ετών, τα στοιχεία αφορούν τις σχολικές τάξεις της ΣΤ' Δημοτικού, Β' Γυμνασίου και Α' Λυκείου, στις οποίες αντίστοιχα φοιτούν στην πλειονότητά τους (>93%) οι μαθητές των τριών παραπάνω ηλικιακών ομάδων. Σχολιάζονται μόνο οι στατιστικά σημαντικές διαφορές (επίπεδο σημαντικότητας $p < 0,01$).

Στενοί φίλοι

Ο αριθμός και το φύλο των στενών φίλων διερευνήθηκε μέσα από σχετική ερώτηση. Στην πλειονότητά τους (80,8%) οι έφηβοι αναφέρουν τουλάχιστον 3 στενούς φίλους, ενώ το 17,9% έχουν 1 με 2 στενούς φίλους. Τουλάχιστον 3 στενούς φίλους έχουν σε υψηλότερο ποσοστό τα αγόρια από ό,τι τα κορίτσια (83,4% και 78,4%, αντίστοιχα), ενώ δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των τριών ηλικιακών ομάδων (80,3% των 11χρονων, 81,7% των 13χρονων και 80,4% των 15χρονων).

Οι έφηβοι στη συντριπτική πλειονότητα διατηρούν στενές φιλικές σχέσεις με άτομα του ίδιου φύλου (97,8% τα αγόρια και 97,6% τα κορίτσια). Στην πλειονότητά τους, επίσης, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια έχουν τουλάχιστον ένα στενό φίλο του άλλου φύλου (78,5% και

78,8%, αντίστοιχα), ενώ το ποσοστό αυτό αυξάνεται με την ηλικία, κυρίως στα αγόρια (το 74,9% των 11χρονων, το 79,2% των 13χρονων, το 81,4% των 15χρονων).

Διαχρονικά, από το 2002 έως το 2010 το ποσοστό των εφήβων που έχουν τουλάχιστον έναν στενό φίλο δεν παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές (98,9% το 2002, 98,1% το 2006 και 98,7% το 2010).

Ποιότητα επικοινωνίας με φίλους

Η ποιότητα επικοινωνίας μεταξύ φίλων αξιολογήθηκε ως προς την ευκολία που έχουν οι έφηβοι στο να μοιράζονται και να συζητούν με τους φίλους τους τα θέματα που τους απασχολούν. Η μεγάλη πλειονότητα των εφήβων (89,9%) αναφέρουν ότι τους είναι εύκολο να μιλήσουν στον καλύτερό τους φίλο για κάτι που τους απασχολεί, σε υψηλότερο ποσοστό τα κορίτσια (92%) από τα αγόρια (87,6%). Επίσης, μιλάνε εύκολα με τους φίλους τους περισσότερο οι μεγαλύτεροι έφηβοι σε σύγκριση με τους νεότερους (92,2% οι 15χρονοι και 92,8% οι 13χρονοι έναντι 84,8% των 11χρονων).

Όταν οι έφηβοι θέλουν να μοιραστούν κάτι που τους απασχολεί, μιλούν ευκολότερα σε φίλους του ίδιου φύλου (82%) από ό,τι του άλλου φύλου (52,4%). Περισσότερα, πάντως, αγόρια στο σύνολο θεωρούν εύκολο να μιλήσουν για ένα σημαντικό τους θέμα με κάποια φίλη τους από ό,τι τα κορίτσια με κάποιο φίλο τους. Με την ηλικία βέβαια αυξάνεται ο αριθμός των εφήβων και των δύο φίλων που εμπιστεύονται άτομα του άλλου φύλου (37,9% οι 11χρονοι, 54% οι 13χρονοι και 65,1% οι 15χρονοι). Έτσι, τα 15χρονα κορίτσια συζητούν πιο εύκολα με αγόρια φίλους τους από ό,τι τα μικρότερα σε ηλικία, όπως επίσης αντίστοιχα τα 15χρονα αγόρια με φίλες τους.

Διαχρονικά, από το 2002 έως το 2010 αυξάνεται σημαντικά το ποσοστό των εφήβων που συζητούν εύκολα με τον καλύτερό τους φίλο κάτι που τους απασχολεί (87,5% το 2002, 89,6% το 2006 και 89,9% το 2010).

Το 12,4% των αγοριών και το 8% των κοριτσιών θεωρούν δύσκολο να συζητήσουν κάτι που τους απασχολεί με τον καλύτερό τους φίλο.

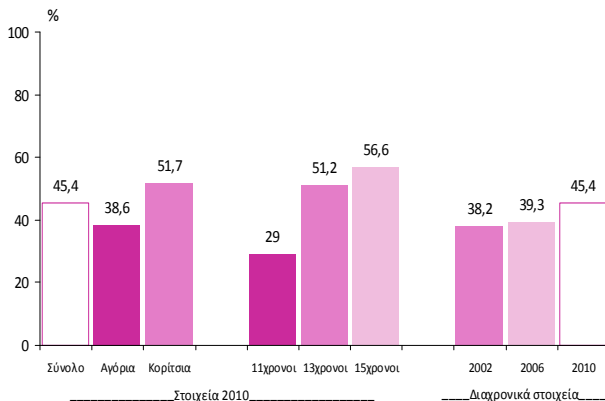
Επικοινωνία με φίλους μέσω τηλεφώνου και ίντερνετ

Ένας πολύ διαδεδομένος τρόπος επικοινωνίας των εφήβων είναι μέσω της τεχνολογίας και ειδικότερα των κινητών τηλεφώνων και των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης που προσφέρει το ίντερνετ (π.χ. twitter, msn, facebook). Σε σχετική ερώτηση, σχεδόν 1 στους 2 εφήβους (45,4%) αναφέρει ότι επικοινωνεί καθημερινά με τους φίλους του χρησιμοποιώντας αυτά τα μέσα (Γράφημα 1), ενώ 1 στους

10 (10,1%) δεν τα χρησιμοποιεί σχεδόν ποτέ. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 1, περισσότερα κορίτσια και 15χρονοι μαθητές επικοινωνούν με την παρέα τους σε καθημερινή βάση μέσω τηλεφώνου ή ίντερνετ.

Με την ηλικία, αυξάνεται ο αριθμός των εφήβων που χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση το τηλέφωνο ή το ίντερνετ για να επικοινωνούν με την παρέα τους, ενώ η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων διευρύνεται υπέρ των κοριτσιών. Το υψηλότερο ποσοστό (67,8%) καταγράφεται για τα κορίτσια στην ηλικία των 15 ετών, ενώ το αντίστοιχο των αγοριών είναι μόλις 45,6%.

Γράφημα 1: Έφηβοι που επικοινωνούν καθημερινά με τους φίλους τους μέσω τηλεφώνου ή ίντερνετ (%)

Την περίοδο 2002-2010 έχει αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των εφήβων που χρησιμοποιούν κάθε μέρα το τηλέφωνο ή το ίντερνετ για να επικοινωνήσουν με τους φίλους τους (Γράφημα 1). Παρόμοια τάση σημειώνεται και στα δύο φύλα (στα αγόρια από 32,6% το 2002 σε 38,6% το 2010, και στα κορίτσια από 43,5% σε 51,7%).

Ένας στους 10 εφήβους, κυρίως τα αγόρια και οι 11χρονοι, δεν επικοινωνεί σχεδόν ποτέ με τους φίλους του μέσω τηλεφώνου ή υπηρεσιών του ίντερνετ.

Συναντήσεις με φίλους

Οι έφηβοι αναπτύσσουν φιλικές σχέσεις κυρίως στο πλαίσιο του σχολείου με τους συμμαθητές τους. Ωστόσο, δεν αρκεί η καθημερινή επαφή κατά τη διάρκεια του σχολείου, καθώς η περαιτέρω ανάπτυξη και εδραίωση των φιλικών δεσμών προϋποθέτει τη συχνή συναναστροφή και επικοινωνία εκτός σχολείου. Η επαφή με τους φίλους διερευνήθηκε ως προς τη συχνότητα των συναντήσεων μετά το σχολείο και τα βράδια.

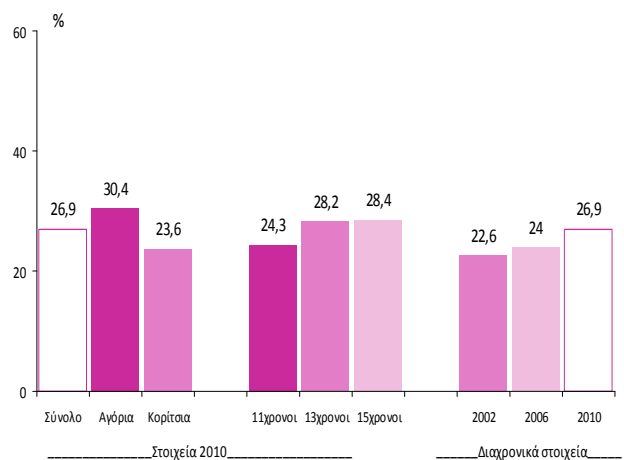
Συχνότητα συναναστροφής αμέσως μετά το σχολείο

Στην ερώτηση σχετικά με το πόσο συχνά συναντιούνται με τους φίλους τους αμέσως μετά το σχολείο, 1 στους 4

εφήβους απάντησε κάθε μέρα (Γράφημα 2). Ένας στους 3 εφήβους (34,2%) συναντιέται με φίλους αμέσως μετά το σχολείο 1-2 μέρες την εβδομάδα, ενώ για το 16% κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει καθόλου.

Περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια συναντούν τους φίλους τους καθημερινά αμέσως μετά το σχολείο (Γράφημα 2). Παρόλο που δεν καταγράφονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των τριών ηλικιακών ομάδων (Γράφημα 2), στα αγόρια αυξάνονται με την ηλικία οι καθημερινές συναντήσεις μετά το σχολείο με τους φίλους τους (26,7% οι 11χρονοι, 30,1% οι 13χρονοι και 34,6% οι 15χρονοι). Στα κορίτσια δεν παρατηρείται κάτι αντίστοιχο.

Γράφημα 2: Έφηβοι που συναντούν καθημερινά τους φίλους τους αμέσως μετά το σχολείο (%)

Την περίοδο 2002-2010 παρατηρείται σημαντική αύξηση στο ποσοστό των εφήβων που συναντιούνται με την παρέα τους καθημερινά αμέσως μετά το σχολείο (Γράφημα 2).

Ένα στα τρία 15χρονα αγόρια και 1 στα 5 κορίτσια ίδιας ηλικίας συναντούν την παρέα τους κάθε μέρα μετά το σχολείο.

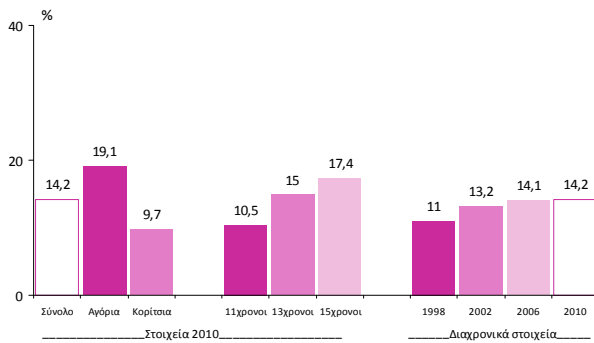
Ένα στα 7 αγόρια (13,8%) και 1 στα 5 κορίτσια (20,5%) ηλικίας 15 ετών δεν συναντούν καμία μέρα τους φίλους τους αμέσως μετά το σχολείο.

Συχνότητα βραδινών εξόδων

Ένας στους 4 εφήβους (25,3%) δεν βγαίνει καθόλου το βράδυ έξω με την παρέα του, κυρίως τα κορίτσια (29,3%, έναντι 21% των αγοριών). Με την ηλικία μειώνεται σημαντικά αυτό το ποσοστό (49,2% οι 11χρονοι, έναντι 18,1% των 13χρονων και 7,3% των 15χρονων). Αντίθετα, το 25,2% των μαθητών βγαίνουν έξω με τους φίλους τους 2 βράδια την εβδομάδα. Επίσης, 1 στους 7 μαθητές (14,2%) αναφέρει ότι βγαίνει με την παρέα του τουλάχιστον 4 βράδια την εβδομάδα, κυρίως τα αγόρια και οι μαθητές ηλικίας 13 και 15 ετών (Γράφημα 3).

Γράφημα 3: Έφηβοι που βγαίνουν με τους φίλους τους τουλάχιστον 4 βράδια την εβδομάδα (%)

Διαχρονικά, από το 1998 έως το 2010 καταγράφεται σημαντική αύξηση του ποσοστού των εφήβων που βγαίνουν με την παρέα τους τουλάχιστον 4 βράδια την εβδομάδα (Γράφημα 3). Επιπλέον, εμφανίζεται μείωση στο ποσοστό των μαθητών που αναφέρουν ότι δεν βγαίνουν ποτέ το βράδυ (28,8% το 1998, 27,7% το 2002, 24% το 2006 και 25,3% το 2010).

Το 13,6% των αγοριών ηλικίας 15 ετών βρίσκονται με την παρέα τους σχεδόν κάθε μέρα μετά το σχολείο και τουλάχιστον 5 βράδια την εβδομάδα. Το αντίστοιχο ποσοστό των κοριτσιών είναι μόνο 3,8%.

Δραστηριότητες με φίλους

Εκτός από τη συχνότητα συναναστροφής, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι τρόποι με τους οποίους αξιοποιούν το χρόνο τους οι έφηβοι όταν συναντιούνται με την παρέα τους. Οι 15χρονοι έφηβοι ρωτήθηκαν σχετικά με τις δραστηριότητες που κάνουν μαζί με τους φίλους τους στον ελεύθερό τους χρόνο. Τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα οι 15χρονοι μαθητές συναντιούνται με τους φίλους τους και συζητούν (85,6%), βγαίνουν έξω για διασκέδαση (83,8%), ακούν μουσική ή χορεύουν (54,7%), ή αθλούνται (50,8%).

Γράφημα 4: Δραστηριότητες που κάνουν οι 15χρονοι με φίλους τους τουλάχιστον 1 φορά την εβδομάδα, ανά φύλο (%)

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 4, τα 15χρονα κορίτσια όταν συναντιούνται με την παρέα τους κυρίως συζητούν, βγαίνουν έξω για διασκέδαση, ακούν μουσική ή χορεύουν. Τα 15χρονα αγόρια έχουν μεγαλύτερο εύρος δραστηριοτήτων με τους φίλους τους σε εβδομαδιαία βάση. Συγκεκριμένα, εκτός από το να συζητούν ή να βγαίνουν για διασκέδαση, αθλούνται όλοι μαζί ή παίζουν παιχνίδια (επιτραπέζια ή ηλεκτρονικά παιχνίδια) (Γράφημα 4).

Τρία στα 10 αγόρια και κορίτσια ηλικίας 15 ετών (32,3 και 32% αντίστοιχα) δεν κάνουν καμία από κοινού δραστηριότητα με τους φίλους τους, απλώς τριγυρνούν όλοι μαζί τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα.

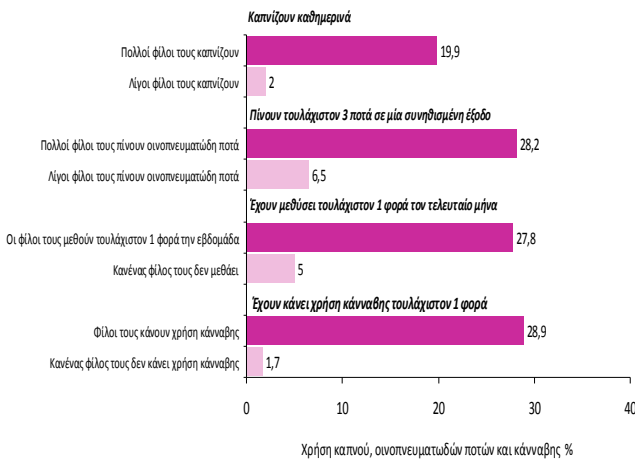
Φίλοι και ψυχοκοινωνική υγεία

Ο αριθμός των στενών φίλων των εφήβων διερευνήθηκε σε σχέση με τις ψυχολογικές τους δυσκολίες όπως αυτές ανιχνεύονται από την Κλίμακα Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (βλ. τεύχος «Η ψυχοκοινωνική υγεία των εφήβων»)^{21,22}. Η κλίμακα χρησιμοποιείται ως μέσο αξιολόγησης συμπτωμάτων και διαταραχών συναισθήματος, διαγωγής, ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητας και διαταραχής στις σχέσεις με τους συνομηλίκους.

Οι έφηβοι που έχουν τουλάχιστον 3 στενούς φίλους, αναφέρουν σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό έλλειψη συμπτωμάτων διαταραχής συναισθήματος (90,6%) συγκριτικά με τους εφήβους που έχουν 1 ή 2 στενούς φίλους (86,8%). Επίσης, το 87,2% των εφήβων με τουλάχιστον 3 στενούς φίλους δεν εμφανίζουν συμπτώματα διαταραχής στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από τα αντίστοιχα όσον έχουν 1 ή 2 φίλους (78,3%) ή κανένα (40,6%). Στη συνολική βαθμολόγηση της κλίμακας Δυνατοτήτων και Δυσκολιών, οι έφηβοι με πολλούς στενούς φίλους εμφανίζουν θετική βαθμολόγηση σε υψηλότερο ποσοστό (86,2%) από ό,τι όσοι έχουν 1 ή 2 στενούς φίλους (81,9%).

Φίλοι και χρήση ουσιών

Το ποσοστό χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών (καπνού, αλκοόλ και κάνναβης) διερευνήθηκε στους 15χρονους μαθητές ανάλογα με το αν γίνεται χρήση από φίλους. Οι 15χρονοι έφηβοι με αρκετούς φίλους καπνιστές αναφέρουν σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό ότι καπνίζουν και οι ίδιοι καθημερινά (19,9%), συγκριτικά με όσους αναφέρουν λίγους φίλους καπνιστές ή ακόμα και κανένα (2%) (Γράφημα 5). Επίσης, οι 15χρονοι έφηβοι με αρκετούς από τους φίλους τους να πίνουν οινοπνευματώδη ποτά, αναφέρουν σε τετραπλάσιο ποσοστό ότι οι ίδιοι συνήθως πίνουν τουλάχιστον 3 ποτά σε μία συνηθισμένη τους έξοδο (28,2%) συγκριτικά με όσους έχουν πολύ λίγους φίλους που πίνουν (6,5%) (Γράφημα 5).

Γράφημα 5: 15χρονοι έφηβοι που κάνουν χρήση ουσιών σε σχέση με τη χρήση που κάνουν οι φίλοι τους (%)

Όσον αφορά τη μέθη, το 27,8% των μαθητών με φίλους που μεθούν τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα δηλώνουν ότι έχουν μεθύσει τουλάχιστον μία φορά τον τελευταίο μήνα. Το ποσοστό αυτό είναι πενταπλάσιο συγκριτικά με το αντίστοιχο όσων δεν έχουν κανένα φίλο που να μεθάει τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα (5%) (Γράφημα 5). Παρόμοια σχέση φαίνεται να υπάρχει και όσον αφορά τη χρήση κάνναβης. Συγκεκριμένα, οι 15χρονοι με έστω και ένα φίλο που να κάνει χρήση κάνναβης απαντούν σε σημαντικότατα υψηλότερο ποσοστό (28,9%) ότι έχουν κάνει και οι ίδιοι χρήση τουλάχιστον 1 φορά, συγκριτικά με όσους δεν έχουν κανένα φίλο που να κάνει χρήση κάνναβης (1,7%) (Γράφημα 5).

Γνώση γονιών για τις συναντήσεις των εφήβων με φίλους τους

Γνώση γονιών σχετικά με το πού βρίσκονται μετά το σχολείο

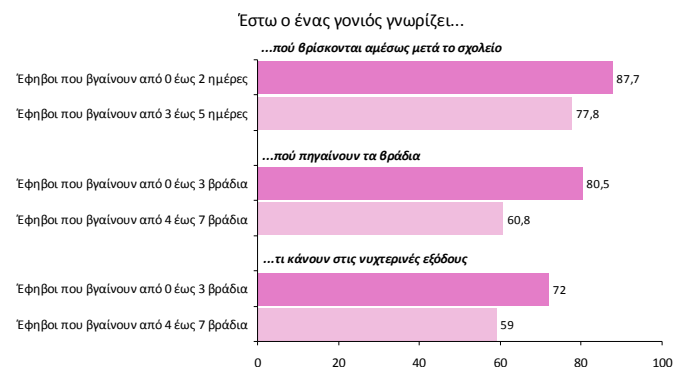
Οι έφηβοι που δεν συναντούν τους φίλους τους συχνά (από 0 έως και 2 μέρες την εβδομάδα) αμέσως μετά το σχολείο αναφέρουν ότι οι γονείς τους γνωρίζουν πού βρίσκονται με την παρέα τους σε υψηλότερο ποσοστό (87,7%) σε σύγκριση με όσους συναντούν τους φίλους τους συχνότερα (77,8%) (Γράφημα 6). Η αντίστροφη αυτή σχέση μεταξύ της συχνότητας με την οποία συναντούν οι μαθητές τους φίλους τους μετά το σχολείο και της ενημέρωσης των γονιών τους ισχύει τόσο για τα δύο φύλα όσο και για τους μαθητές ηλικίας 13 και 15 ετών.

Ένας στους 5 μαθητές (22,2%), κυρίως 15χρονοι, συναντούν την παρέα τους τουλάχιστον 3 μέρες τις καθημερινές αμέσως μετά το σχολείο, χωρίς να γνωρίζουν επαρκώς οι γονείς τους πού βρίσκονται.

Γνώση γονιών σχετικά με τις βραδινές εξόδους

Η γνώση των γονιών για τις βραδινές εξόδους των εφήβων φαίνεται να περιορίζεται με την αύξηση της συχνότητας των εξόδων τους. Οι έφηβοι που βγαίνουν με την παρέα τους τουλάχιστον 4 βράδια εβδομαδιαίως αναφέρουν σε χαμηλότερο ποσοστό (60,8%) ότι οι γονείς τους γνωρίζουν πού πηγαίνουν σε σύγκριση με όσους βγαίνουν λιγότερο συχνά (80,5%) (Γράφημα 6). Η διαφορά αυτή ισχύει τόσο για τα αγόρια και τα κορίτσια, όσο και για τις τρεις ηλικιακές ομάδες.

Επίσης, οι έφηβοι ενημερώνουν λιγότερο τους γονείς τους σχετικά με το πώς περνάνε με τους φίλους τους όσο συχνότερα βγαίνουν τα βράδια (Γράφημα 6). Συγκεκριμένα, περίπου 7 στους 10 εφήβους (72%) που βγαίνουν έως και 3 βράδια την εβδομάδα λένε στους γονείς τους τι κάνουν στον ελεύθερό τους χρόνο, σε σύγκριση με λίγο πάνω από τους μισούς (59%) που βγαίνουν τουλάχιστον 4 βράδια (Γράφημα 6). Η διαφορά αυτή στη γνώση των γονιών για τις δραστηριότητες των εφήβων κατά τις νυχτερινές τους εξόδους ισχύει τόσο για τα δύο φύλα όσο και για τις τρεις ηλικιακές ομάδες.

Γράφημα 6: Γνώση γονιών για τις συναντήσεις των εφήβων με την παρέα τους ανάλογα με τη συχνότητα συναντήσεων (%)

Δεν γνωρίζουν σχεδόν καθόλου οι γονείς τους πού πηγαίνουν ή τι κάνουν περίπου για τους μισούς 15χρονους μαθητές που βγαίνουν με την παρέα τους τουλάχιστον 4 βράδια εβδομαδιαίως, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά όσων βγαίνουν λιγότερο συχνά είναι σημαντικά χαμηλότερα (48,7% έναντι 28,6% και 52,5% έναντι 39%, αντίστοιχα).

Γνώση γονιών σχετικά με τις βραδινές εξόδους και χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών

Οι έφηβοι που βγαίνουν τουλάχιστον 2 βράδια εβδομαδιαίως χωρίς να γνωρίζουν οι γονείς τους πού

πηγαίνουν, καπνίζουν καθημερινά σε υπερδιπλάσιο ποσοστό (17,8%) συγκριτικά με όσους αναφέρουν ότι οι γονείς τους γνωρίζουν (6,3%). Επίσης, παρόμοια τάση καταγράφεται και σε σχέση με την κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών. Αναλυτικότερα, οι έφηβοι που βγαίνουν τουλάχιστον 2 βράδια εβδομαδιαίως χωρίς να γνωρίζουν τους γονείς τους πού πηγαίνουν, αναφέρουν σε υπερδιπλάσιο ποσοστό ότι ήπιαν κάποιο οινοπνευματώδες ποτό τουλάχιστον 6 φορές τον τελευταίο μήνα (31,3%), όπως και ότι ήδη έχουν μεθύσει τουλάχιστον 2 φορές στη ζωή τους (37,5%) συγκριτικά με όσων οι γονείς γνωρίζουν για τις νυχτερινές τους εξόδους (11,9% και 14,8% αντίστοιχα).

Η γνώση των γονιών για τις βραδινές εξόδους φαίνεται να συνδέεται και με τη χρήση κάνναβης στους εφήβους ηλικίας 15 ετών. Συγκεκριμένα, οι 15χρονοι που βγαίνουν τουλάχιστον 2 βράδια εβδομαδιαίως χωρίς να γνωρίζουν οι γονείς τους πού πηγαίνουν, αναφέρουν σε τριπλάσιο ποσοστό ότι έχουν κάνει χρήση κάνναβης τουλάχιστον 1 φορά (25%) συγκριτικά με όσων οι γονείς γνωρίζουν πού πηγαίνουν (7,4%).

Συζήτηση

Στο τεύχος αυτό περιγράφηκαν κάποιοι βασικοί άξονες του σχετιζόμενου των εφήβων με τους φίλους τους. Μέσα από τις απαντήσεις τους αναδείχθηκε ότι στην πλειονότητά τους οι έφηβοι έχουν πολλούς φίλους, κυρίως του ίδιου φύλου, συζητούν μαζί τους θέματα προσωπικής σημασίας και επιδιώκουν με διάφορους τρόπους τη συναναστροφή. Επίσης, οι έφηβοι με πολλούς στενούς φίλους δεν εμφανίζουν συμπτώματα διαταραχής συναισθήματος, ούτε διαταραχής στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, ενώ έχουν συνολικά καλύτερη βαθμολόγηση στην κλίμακα Δυνατοτήτων και Δυσκολιών.

Στην πλειονότητά τους, οι μαθητές φαίνεται να διατηρούν στενές φιλικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από εμπιστοσύνη και αλληλοϋποστήριξη. Γενικά, έχει τονιστεί η ιδιαίτερη σημασία των φιλικών σχέσεων ως το σημαντικότερο υποστηρικτικό δίκτυο στην εφηβική ηλικία. Αξίες όπως η αμοιβαία στήριξη, η ειλικρίνεια, η απόλυτη εμπιστοσύνη, είναι περισσότερο ισχυρές στην εφηβεία από οποιαδήποτε άλλη φάση της ζωής.^{23,24} Έτσι, οι στενές φιλικές σχέσεις συντελούν στην ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των εφήβων λειτουργώντας προστατευτικά στην αντιμετώπιση στρεσογόνων καταστάσεων (π.χ. βία μέσα στην οικογένεια).^{25,26}

Οι έφηβοι ηλικίας 15 ετών συναντούν σε εβδομαδιαία βάση την παρέα τους και συζητούν, βγαίνουν έξω για διασκέδαση, ακούν μουσική ή χορεύουν (κυρίως τα κορίτσια), όπως επίσης αθλούνται όλοι μαζί (κυρίως τα αγόρια). Η επικοινωνία με τους φίλους φαίνεται να αποτελεί σημαντική παράμετρο των σχέσεών τους, καθώς όταν δεν συναντιούνται, πολλοί έφηβοι αναφέρουν ότι

επικοινωνούν σε καθημερινή βάση με τους φίλους τους μέσω των κινητών τους τηλεφώνων και των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης του ίντερνετ. Παρόμοια ευρήματα αναφέρονται και από άλλες έρευνες, στις οποίες φαίνεται ότι μέσω των συναντήσεών τους με την παρέα και την τηλεφωνική και διαδικτυακή επικοινωνία, οι έφηβοι καταφέρνουν να δημιουργούν νέες φιλίες και να διατηρούν στενούς δεσμούς.^{27,28} Εντούτοις, η επικοινωνία μέσω υπηρεσιών του ίντερνετ, εκτός από τα οφέλη εμπεριέχει και πολλούς κινδύνους, όπως η εξάρτηση από το ίντερνετ και τα φαινόμενα παρενόχλησης.²⁹ Τα ευρήματα σχετικής έρευνας στη χώρα μας δείχνουν πως οι γονείς των περισσότερων εφήβων δεν τους θέτουν όρια στη χρήση του ίντερνετ.³⁰

Η συναναστροφή των εφήβων με άτομα που εμπλέκονται σε συμπεριφορές υψηλού κινδύνου (π.χ. επιθετικότητα, χρήση ουσιών) συνδέεται με την υιοθέτηση παρόμοιων συμπεριφορών από τους ίδιους, αν και έχει επίσης αποδειχθεί ότι οι ίδιες οι συμπεριφορές συχνά αποτελούν κριτήριο επιλογής της παρέας.^{31,32} Στην παρούσα έρευνα, η χρήση καπνού, αλκοόλ και κάνναβης είναι συχνότερη μεταξύ των εφήβων στον οποίων την παρέα γίνεται χρήση νόμιμων ή παράνομων ουσιών. Μάλιστα, όπως επισημαίνεται σε άλλη έρευνα, οι έφηβοι ηλικίας 17 ετών επηρεάζονται από τους φίλους τους σε σχέση με τη χρήση ουσιών, ειδικά όταν βγαίνουν έξω τα βράδια σε χώρους διασκέδασης (π.χ. μπαρ).³³

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δείχνουν, επίσης, πως με την ηλικία αυξάνεται ο αριθμός των εφήβων που συναντούν τους φίλους τους αμέσως μετά το σχολείο, όπως και όσων βγαίνουν έξω τα βράδια, ιδιαίτερα στα αγόρια. Ακόμα, διαπιστώνεται ότι στην πλειονότητά τους οι γονείς γνωρίζουν για τις συναντήσεις των εφήβων με την παρέα τους, αλλά η γνώση τους φαίνεται να περιορίζεται όσο αυξάνεται η συχνότητα των συναντήσεων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα ότι η άγνοια των γονιών για τις νυχτερινές εξόδους των εφήβων φαίνεται να συνδέεται με τη χρήση καπνού, αλκοόλ και κάνναβης στους εφήβους. Σύμφωνα με μελέτη σε στοιχεία από 31 ευρωπαϊκές χώρες την περίοδο 2002-2006, η συχνότητα νυχτερινών εξόδων των εφήβων συνδέεται με τη χρήση κάνναβης, κάτι που ισχύει και για τη χώρα μας.³⁴ Παρόλο που η επιρροή των φίλων είναι σημαντική σε σχέση με τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, καθοριστικό ρόλο στην πρόληψη της χρήσης και κατάχρησης ουσιών φαίνεται να διαδραματίζει ο έλεγχος των γονιών.^{35,36}

Εν κατακλείδι, οι φιλικές σχέσεις των εφήβων της χώρας αποτελούν σημαντικό κομμάτι της ζωής τους. Εντούτοις, αναδείχθηκε η σημασία που έχει η τήρηση ορίων και η γνώση των γονιών σχετικά με τις νυχτερινές εξόδους των εφήβων. Στον τομέα της πρόληψης κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική η εφαρμογή ενημερωτικών προγραμμάτων για τους γονείς σχετικά με τη σημασία της οριοθέτησης και γνώσης των συναναστροφών και των δραστηριοτήτων των παιδιών τους με τους φίλους τους τόσο εκτός σπιτιού όσο

και μέσω τηλεφώνου και υπηρεσιών του ίντερνετ. Τέλος, είναι σημαντικό να προάγεται η επικοινωνιακή συναλλαγή των εφήβων με τους φίλους τους μέσα σε ασφαλή πλαίσια.

Βιβλιογραφία

- Giordano P.C. (2003). Relationships in Adolescence. *Ann Rev Sociol*, 29: 257-281.
- Steinberg L., Morris A.S. (2001). Adolescent development. *Ann Rev Psychol*, 52: 83-110.
- Buhrmester D. (1990). Intimacy of friendship, interpersonal competence and adjustment during preadolescence and adolescence. *Child Devel*, 61: 1101-1111.
- Baumister R., Leary M.R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychol Bull*, 117:497-529.
- Schneider B.H. Friends and Enemies: Peer Relations in Childhood. Arnold: London, 2000.
- Laftman S.B., Östberg V. (2006). The pros and cons of social relations: An analysis of adolescents' health complaints. *Social Sci Med*, 63: 611-623.
- Due P., Lynch J., Holstein B., Modvig J. (2003). Socio-economic health inequalities among a nationally representative sample of Danish adolescents: the role of different types of social relations. *J of Epidemiol Comm Health*, 57: 692-698.
- Hamm J.V., Faircloth B.S. (2005). The Role of Friendship in Adolescents' Sense of School Belonging. *New Direct for Child & Adolesc Devel*, 107: 61-78.
- La Greca A.M., Harrison H.M. (2005). Adolescent Peer Relations, Friendships, and Romantic Relationships: Do They Predict Social Anxiety and Depression? *J Clinic Child & Adolesc Psychol*, 34 (1): 49-61.
- Bender D., Losel F. (1997). Protective and risk effects of peer relations and social support on antisocial behaviour in adolescents from multi-problem milieus. *J Adolesc*, 20: 661-678.
- Hodges E.V.E, Boivin M., Vitaro F., Bukowski W.M. (1999). The power of friendship: protection against an escalating cycle of peer victimization. *Dev Psychol*, 35(1): 94-101.
- Prezza M., Giuseppina Pacilli M., Dinelli S. (2004). Loneliness and new technologies in a group of Roman adolescents. *Comput Hum Behav*, 20: 691-709.
- Van Cleemput K. (2010). "I'll see you on IM, text or call you": a social network approach of adolescents' use of communication media. *Bulletin Sci Tech & Society*, 30(2): 75-85.
- Punamaki R.L., Wallenius M., Nygard C.H., Saarni L., Rimpela A. (2007). Use of information and communication technology (ICT) and perceived health in adolescence: the role of sleeping habits and waking-time tiredness. *J Adolesc*, 30: 569-585.
- Hakala P.T., Rimpela A.H., Saarni L.A., Salminen J.J. (2006). Frequent computer-related activities increase the risk of neck-shoulder and low back pain in adolescents. *Eur J Public Health*, 16: 536-541.
- Kautiainen S., Koivusilta L., Lintonen T., Virtanen S.M., Rimpela A. (2005). Use of information and communication technology and prevalence of overweight and obesity among adolescents. *Int J Obes (Lond)*, 29: 925-933.
- Kraut R., Patterson M., Lundmark V., Kiesler S., Mukopadhyay T., Scherlis W. (1998). Internet paradox. A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *Am Psychol*, 53: 1017-1031.
- Cui M., Conger R.D., Bryant C.M., Elder G.H.Jr. (2002). Parental behavior and the quality of adolescent friendships: a social-contextual perspective. *J of Marriage & Family*, 64: 676-689.
- Masche J.G. (2010). Explanation of normative declines in parents' knowledge about their adolescent children. *J Adolesc*, 33: 271-284.
- Barber B.K., Stolz H.E., Olsen J.A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70: 1-137.
- Goodman R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: a research note. *J Child Psychol Psychiatry*, 38: 581-586.
- Μπίμπου-Νάκου Ι., Κιοσέογλου Γ., Στογιαννίδου Α. (2001). Δυνατότητες και δυσκολίες παιδιών σχολικής ηλικίας στο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον. *Ψυχολογία*, 8(4): 506-525.
- Collins, W.A., Laursen B. (2004). Changing relationships, changing youth: interpersonal contexts of adolescent development. *J Early Adolescence*, 24: 55-62.
- Seiffge-Krenke I., Beyers W. (2007). Changes in close relationships during the transition to adulthood and their impact on adaptation: Longitudinal approaches: Introduction to the special section. *Intern J Behav Dev*, 31: 537-539.
- Kapi A., Veltsista A., Kavadias G., Lekea V., Bakoula C. (2007). Social determinants of self-reported emotional and behavioural problems in Greek adolescents. *Soc Psychiatry & Psychiatric Epidemiol*, 54: 594-598.
- Lansford J.E. et al. (2003). Friendship quality, peer group affiliation, and peer antisocial behavior as moderators of the link between negative parenting and adolescent externalizing behavior. *J Res Adolesc*, 13(2): 161-184.
- Mesch G.S. (2009). Social context and communication channels choice among adolescents. *Comp Hum Behav*, 25: 244-251.
- Valkenburg P.M., Peter J. (2009). The Effects of Instant Messaging on the Quality of Adolescents' Existing Friendships: A Longitudinal Study. *J of Communication*, 59: 79-97.
- Valkenburg P.M., Peter J. (2011). Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of Its Attraction, Opportunities, and Risks. *J Adolesc Health*, 48: 121-127.
- Aslanidou S., Menexes G. (2008). Youth and the internet: uses and practices in the home. *Comp & Educ*, 51: 1375-1391.
- Ferguson C.J., San Miguel C., Hartley R.D. (2009). A multivariate analysis of youth violence and aggression: the influence of family, peers, depression and media violence. *J Pediatr*, 155(6): 904-908.

32. Kandel D.B. (1985). On Processes of Peer Influences in Adolescent Drug Use. *Adv Alcohol Subst Abuse*, 4(3-4): 139-162.
33. Mayet A., Legleye S., Chau N., Falissard B. (2010). The mediation role of licit drugs in the influence of socializing on cannabis use among adolescents: A quantitative approach. *Addict Behav*, 35(10): 890-895.
34. Kuntsche E., Simons-Morton B., Fotiou A., ter Bogt T., Kokkevi A. (2009). Decrease in adolescent cannabis use from 2002 to 2006 and links to evenings out with friends in 31 European and North American countries and regions. *Arch Pediatr Adolesc Med*, 163(2): 119-125.
35. Kiesner J., Poulin F., Dishion T.J. (2010). Adolescent Substance Use with Friends: Moderating and Mediating Effects of Parental Monitoring and Peer Activity Contexts. *Merrill Palmer Q (Wayne State Univ Press)*, 56(4): 529-556.
36. Barnes G.M., Hoffman J.H., Welte J.W., Farrell M.P., Dintcheff B.A. (2006). Effects of Parental Monitoring and Peer Deviance on Substance Use and Delinquency. *J of Marriage & Family*, 68(4): 1084-1104.

Έρευνα HBSC/WHO για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών

Η «Έρευνα για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών» διεξάγεται στο πλαίσιο του διεθνούς προγράμματος «Health Behaviour in School-Aged Children» (HBSC, www.hbsc.org) υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας. Η έρευνα επαναλαμβάνεται ανά τετραετία σε περισσότερες από 40 χώρες παρέχοντας πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των εφήβων και τους κινδύνους που απειλούν την υγεία τους. Οι πληροφορίες αυτές κατευθύνουν τις πολιτικές πρόληψης των κρατών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα.

Στη χώρα μας το πρόγραμμα πραγματοποιείται από το ΕΠΙΨΥ από το 1998 με την επιστημονική ευθύνη της Ομοτ. Καθηγήτριας Α. Κοκκέβη.

Στην έρευνα του 2010 συμμετείχε πανελλήνιο αντιπροσωπευτικό δείγμα 4.944 μαθητών εφηβικής ηλικίας (ΣΤ' Δημοτικού, Β' Γυμνασίου και Α' Λυκείου) από 306 σχολικές μονάδες. Οι μαθητές απάντησαν σε ανώνυμο ερωτηματολόγιο που συμπλήρωσαν μέσα στις τάξεις τους.

Το ΕΠΙΨΥ ευχαριστεί τους εθελοντές φοιτητές και φοιτήτριες για τη βοήθειά τους, καθώς και τα Κέντρα Πρόληψης Κοζάνης, Ρεθύμνου και Ηρακλείου Κρήτης για τη συμβολή τους στην κατάρτιση του εθνικού δείγματος.

Η διεξαγωγή της έρευνας του 2010 πραγματοποιήθηκε με τη μερική οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων και μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων.

Τα ευρήματα παρουσιάζονται συνοπτικά στα ακόλουθα θεματικά τεύχη:

1. Εξαρτησιογόνες ουσίες στην εφηβεία
2. Η οικογένεια των εφήβων
3. Διατροφή, φυσική δραστηριότητα και σωματικό βάρος στους εφήβους
4. Η ψυχοκοινωνική υγεία των εφήβων
5. Οι έφηβοι και το σχολείο
6. Ο ελεύθερος χρόνος των εφήβων
7. Φιλικές σχέσεις και επικοινωνία στους εφήβους
8. Χρήση Η/Υ και ίντερνετ από τους εφήβους
9. Έφηβοι και βία
10. Η παχυσαρκία στους εφήβους
11. Έφηβοι στην Ελλάδα και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες: Διακρατικές διαφορές

Ηλεκτρονική πρόσβαση των ευρημάτων της έρευνας στην ιστοσελίδα: www.epipsi.gr

Για βιβλιογραφική αναφορά

Κοκκέβη Α., Ξανθάκη Μ., Φωτίου Α., Καναβού Ε. *Φιλικές σχέσεις και επικοινωνία*. Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής. Αθήνα, 2011.

Πληροφορίες

Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής

Τ.Θ. 66517 | Παπάγου | Αθήνα

Τηλ.: 210.61.70.014

Φαξ: 210.65.37.273

URL: www.epipsi.gr